

ЛЕКЦІЯ 2

КЛАСИФІКАЦІЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ МЕТОДИК

План

1. Характеристика психодіагностичного методу і діагностичних підходів
2. Класифікація основних методів психодіагностики
3. Формалізовані методики.
4. Малоформалізовані методики.

1. Характеристика психодіагностичного методу і діагностичних підходів

На початку навчального року кожен вчитель замислюється над питанням: «Як краще побудувати роботу з учнями?». А для того, щоб спланувати діяльність, необхідно знати індивідуальні особливості психологічного, фізіологічного і соціологічного розвитку кожної дитини окремо і класного колективу в цілому. Слід пам'ятати, що не кожна дитина може піти до школи й успішно навчатися. Річ у тім, що шлях розвитку кожної дитини індивідуальний. До шкільного віку діти мають різний багаж досвіду: знання, уміння, навички, звички. Безсумнівно, що згодом кожна з них навчиться рахувати і читати, і навіть стане грамотною, але до вступу до школи важливіше мати не певні сформовані навички, а здатність сприймати і засвоювати новий матеріал. У цій ситуації стане в пригоді психологічне діагностування. Діагностування полягає у комплексному вивченні окремих учнів і класу в цілому.

Завдання психодіагностичного дослідження дітей:

- 1) вивчення проявів окремих симптомів психічного стану та особистісних властивостей загалом; рівня розвитку психологічних функцій з урахуванням віку та освіти;
- 2) одержання даних про динаміку розвитку, вплив на нього виду, технології, методів навчання, мікросоціального оточення;
- 3) дослідження особливостей психічного розвитку і його темпів;
- 4) дослідження психічних новоутворень віку як характеристик якості розвитку.

Відповідно до завдань дослідження добирають і систему діагностичних методів. Методи психодіагностичного дослідження, обирають з огляду на:

- поставлені завдання;
- особливості прояву досліджуваних психічних властивостей;
- валідність методик;
- додаткову інформацію, мету, вік та умови дослідження;
- особливості контакту тощо.

Завдання психодіагностики в освіті

- ✓ діагностика психологічної готовності до школи;
- ✓ контроль за інтелектуальним та особистісним розвитком учнів;
- ✓ виявлення причин дезадаптації дитини до умов шкільного навчання, неуспішності та труднощів у навчанні;
- ✓ діагностика порушень розвитку;
- ✓ відбір у спеціальні класи та школи (з поглибленим вивченням деяких предметів) на основі вивчення структури здібностей та інтересів конкретного учня;
- ✓ оцінка програм та методів навчання, їх вплив на розвиток учнів;
- ✓ оцінка ефективності роботи шкіл та вчителів;
- ✓ вирішення проблеми „складних дітей” (з девіантною поведінкою, підвищеною агресивністю або конфліктністю тощо);
- ✓ вибір профілю освіти, профорієнтація;
- ✓ вирішення різноманітних проблем міжособистісної взаємодії (порушення соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі, конфліктні взаємини між учнями та вчителями, відсутність нормальної взаємодії серед школярів тощо).

Дослідження у психодіагностиці підпорядковане методології науки – системі принципів побудови і способів організації наукового дослідження. Ці методологічні принципи втілюють неекспериментальний, експериментальний і психодіагностичний дослідницькі методи.

До **не експериментального** методу належать різні види (методики) спостережень, бесіди та метод вивчення продуктів діяльності. Суть **експериментального** методу полягає у цілеспрямованому створенні умов, які

забезпечують активний вияв досліджуваного фактора (змінної) і реєстрацію змін, а також можливість активного втручання експериментатора у ситуацію дослідження і діяльність досліджуваного. Цей метод детально вивчається в експериментальній психології.

Психодіагностичний метод – спосіб дослідження, що дає змогу отримувати точні кількісні і якісні характеристики досліджуваних індивідуальних психічних властивостей особистості з дотриманням основних вимог розроблення і використання діагностичних методик - норми, надійності та валідності.

Основною особливістю психодіагностичного методу є його вимірювально-дослідна спрямованість, завдяки якій кількісно (і якісно) кваліфікується досліджуване явище.

Психодіагностичний метод конкретизується в **суб'єктивних, проєктивних, об'єктивних** підходах, які охоплюють відомі методики.

За суб'єктивного підходу діагностування здійснюється на основі відомостей, які досліджуваний повідомляє про себе, тобто самоопису (самооцінювання) особливостей особистості, стану, поведінки у певних ситуаціях. Діагностування проводять за допомогою численних особистісних опитувальників, опитувальників стану і настрою, думок, а також опитувальників-анкет тощо.

Проективний підхід полягає у діагностуванні на основі аналізу особливостей взаємодії із зовнішньо нейтральним, знеособленим матеріалом, який через невизначеність (слабо структурованість) стає об'єктом проєкції. До методів проєктивного підходу належать конститутивні, конструктивні, інтерпретативні, катартичні, експресивні, імпресивні, адитивні методики.

Об'єктивний підхід передбачає, що діагностування здійснюється на основі успішності (результативності) і способу (особливостей) виконання діяльності. Він охоплює методи діагностики особистісних якостей (спрямовані на "вимірювання" інтелектуальних особливостей особистості); тести інтелекту (встановлюють рівень її інтелектуального розвитку); тести спеціальних здібностей (призначені для вимірювання рівня розвитку окремих складових інтелекту і психомоторних функцій, що забезпечують ефективність у вузьких сферах діяльності); тести досягнень (визначають ступінь володіння певними знаннями, уміннями і навичками).

2. Класифікація основних методів психодіагностики

Існує декілька достатньо обґрунтованих класифікацій психодіагностичних методик. Однією з основ для класифікації методик є міра об'єктивності та суб'єктивності отриманих діагностичних даних. У цьому сенсі розрізняють **об'єктивні** і **суб'єктивні** методики.

Об'єктивні тести – це методики, які припускають правильну відповідь, тобто правильне виконання завдання. При використанні об'єктивних методик вплив психолога–діагноста на результат мінімальний.

Суб'єктивні тести – це методики, в яких результати значною мірою залежать від досвіду, кваліфікації, інтуїції діагноста. Існує ще одна класифікація методик, в якій за основу беруть міру задіяння діагноста та його вплив на результати обстеження, з одного боку, і предметну спрямованість – з іншого.

3. Формалізовані методики

Засоби, якими користується сучасна психодіагностика К. М. Гуревич та О. М. Борисова за якістю розподіляють на дві групи методик: високого рівня **формалізації** і **малоформалізовані**. До формалізованих методик належать:

- тести;
- опитувальники;
- проєктивні техніки;
- психофізіологічні методики

Тести за формою можуть бути індивідуальними і груповими, усними і письмовими; бланковими, предметними, апаратними і комп'ютерними; вербальними і невербальними.

Індивідуальні тести

Методика, при якій взаємодія експериментатора і піддослідного відбувається сам на сам.

Індивідуальне тестування має свої **переваги**:

– можливість спостерігати за піддослідним (його мімікою, іншими мимовільними реакціями);

– слухати і фіксувати непередбачені інструкцією висловлювання, що дає змогу оцінити ставлення до тестування, функціональний стан піддослідного тощо.

Крім того, експериментатор, спираючись на рівень підготовленості піддослідного, може в ході експерименту замінити один тест на інший. Індивідуальна діагностика потрібна у роботі з дітьми раннього і дошкільного віку, для тестування осіб з соматичними або нервово-психічними порушеннями, людей з фізичними вадами. Потрібна вона і в тих випадках, коли потрібний тісний контакт експериментатора і піддослідного з метою оптимізації його діяльності.

Для індивідуального тестування потрібно, зазвичай, багато часу, воно висуває високі вимоги до рівня кваліфікації експериментатора, менш економічне порівняно з груповим.

Групові тести

Методика яка дає можливість одночасно проводити випробування з великою групою людей (до кількох сотень осіб).

Переваги методики:

- ☐ масовість
- ☐ інструкції і процедура проведення досить прості й від експериментатора не вимагається високої кваліфікації
- ☐ дотримання єдності вимог проведення експерименту
- ☐ обробка результатів носить об'єктивніший характер
- ☐ результати багатьох групових тестів можуть оброблятися за допомогою технічних пристроїв
- ☐ відносна легкість і швидкість збирання даних

Недоліки методики: в експериментатора менше можливостей досягти взаєморозуміння з піддослідним, зацікавити його та залучити до співпраці. Будь-які випадкові стани піддослідних, такі, як хвороба, втома, хвилювання і тривожність, які можуть впливати на виконання завдання, важче виявити в груповому тестуванні, ніж в індивідуальному.

Тому в тих випадках, коли рішення, яке приймається за результатами тестування, важливе для піддослідного, бажано доповнити результат групового тестування або індивідуальною перевіркою сумнівних випадків, або інформацією, одержаною з інших джерел.

Усні та письмові тести

Тести, які розрізняються за формою відповіді.

Усними найчастіше бувають індивідуальні тести, письмовими – групові.

Усні відповіді в одних випадках можуть формулюватись піддослідним самостійно («відкриті» відповіді), в інших — він повинен з кількох запропонованих відповідей обрати і назвати ту, яку вважає правильною («закриті» відповіді).

У **письмових** тестах відповіді даються піддослідним або в тестовому зошиті, або на спеціально розробленому бланку для відповідей. Письмові відповіді також можуть носити «відкритий» або «закритий» характер.

Бланкові, предметні, апаратні, комп'ютерні тести

Тести, які розрізняються за структурою матеріалу, яким оперує досліджуваний.

– **бланкові** тести представлені у вигляді зошитів, брошур, бланків у яких написана інструкція щодо використання, приклади рішення, самі завдання і рядки для відповідей (якщо тестуються діти молодшого віку). Бланкові тести можуть використовуватися як при індивідуальному, так і при груповому тестуванні;

– **предметні** тести – це тести матеріал завдань, яких представлений у вигляді реальних предметів: кубиків, карток, деталей геометричних фігур тощо. Найбільш відомі з них – кубики Кооса і тест складання фігур з набору Д. Векслера, тест Виготського-Сахарова. Предметні тести в основному проводяться індивідуально;

– **апаратні** тести – це такий тип методик, який потребує використання спеціальних технічних засобів або спеціального обладнання для проведення дослідження або реєстрації одержаних даних. Широко відомі прилади для визначення часу реакції (реактометри, рефлексометри), прилади для вивчення особливостей сприймання, пам'яті, мислення. Останнім часом широко використовують комп'ютерні прилади. З їх допомогою моделюються різні види діяльності (наприклад, водія, оператора). Це особливо важливо для професійної орієнтації старшокласників. Здебільшого апаратні тести здійснюються індивідуально.

Вербальні і невербальні тести

Ці тести розрізняються за характером стимульного матеріалу:

– **вербальні** тести – це тести, основним змістом роботи досліджуваних з якими є операції з поняттями, розумові дії, які здійснюються в словесно-логічній формі. Завдання, які складають ці методики, апелюють до пам'яті, уяви, мислення в їх опосередкованій мовленнєвій формі. Вони дуже чутливі до різниці у мовній культурі, рівня освіти, професійних якостей. Вербальний тип завдань найчастіше використовується в тестах інтелекту, тестах досягнень, під час оцінювання спеціальних здібностей (наприклад, творчих);

– **невербальні** тести - це такий тип методик, у яких тестовий матеріал має наочну форму (у вигляді карток, креслень, графічних зображень тощо). Вони включають мовну здатність піддослідних у плані розуміння інструкцій, саме ж виконання цих завдань спирається на перцептивні⁹, психомоторні функції. Найвідомішим невербальним тестом є «Прогресивні матриці» Дж. Равена. Невербальні тести зменшують вплив мовних і культурних відмінностей на результат обстеження. Вони полегшують процедуру обстеження піддослідних з порушеннями мовлення, слуху або з низьким рівнем освіти. Невербальні тести широко використовуються для оцінювання просторового і комбінаторного мислення. Окремими субтестами вони включені у різноманітні тести інтелекту, загальних і спеціальних здібностей, тести досягнень.

За змістом тести поділяються на чотири класи (Костянтин Гуревич, Олена Борисова):

- **тести інтелекту** (використовуються для дослідження та вимірювання рівня інтелектуального розвитку людини. Вони є найбільш розповсюдженими психодіагностичними прийомами. За формою тести інтелекту можуть бути груповими й індивідуальними, усними і письмовими, бланковими, предметними і комп'ютерними);

- **тести здібностей** (призначені для оцінювання можливостей індивіда в оволодінні знаннями, уміннями, навичками, потрібними для однієї або кількох діяльностей. Виділяють загальні і спеціальні здібності. Загальні здібності забезпечують оволодіння багатьма видами діяльності. Вони ототожнюються з інтелектом і тому часто

називаються загальними інтелектуальними (розумовими) здібностями. Спеціальні здібності, на відміну від загальних, розглядаються щодо окремих видів діяльності. Відповідно до такого розподілу розробляються тести загальних і спеціальних здібностей);

- **тести досягнень** (їх ще називають тести об'єктивного контролю успішності (шкільної, спортивної, професійної), призначені для оцінювання ступеня розвитку здібностей, знань, вмінь, навичок після проходження людиною навчання, професійної та іншої підготовки. Вони широко використовуються для оцінювання шкільних, навчальних, а також професійних досягнень. Цим пояснюється їх велика кількість і різноманітність);

- **тести особистості** (спрямовані на оцінювання емоційно-вольових компонентів психічної діяльності — мотивації, інтересів, емоцій, стосунків (зокрема міжособистісних), а також вияви поведінки індивіда в певних ситуаціях. Отже, тести особистості діагностують неінтелектуальні вияви. Особистісні властивості вимірюються за допомогою тестів опитувальників і проєктивних технік.).

При тестуванні дітей молодшого віку необхідно дотримуватись таких правил:

- *правило чіткого дотримання процедури і формулювань тестових завдань.* Валідність і надійність ряду тестових методик для дітей значною мірою обумовлюється специфікою реакцій дитини на конкретні вербальні конструкції психолога. Тому зміна словесної інструкції до тесту чи зміна стимульного матеріалу тесту (картинок, слів та ін.) на інший, навіть дуже близький за змістом, часто призводить до зниження об'єктивності результатів тестування;

- *правило невторчання психолога у процесі виконання дитиною тестових завдань.* Діти дошкільного віку при виконанні пізнавальних, зокрема незвичайних для неї тестових, завдань часто орієнтуються на реакцію дорослого, тобто дослідника, який проводить тести. Тому емоційна реакція дослідника (критика, похвала та ін.) призводить до того, що дитина вирішує тестові завдання переважно не на основі власного вибору, а шляхом аналізу підказок дослідника;

- *правило, що передбачає необхідність спостереження за психоемоційним та фізичним станом дитини до та під час проведення процедури тестування.* Хвороба, втома, крайні прояви настрою дитини (як пригніченість, тривожність, так і ейфорія)

призводять до зниження уваги, працездатності, показників пізнавального розвитку дитини і, відповідно, одержання психологом нижчих за об'єктивні результатів тестування дитини. Дуже гарний або, навпаки, поганий настрій дошкільника призводить і до зміни його світосприйняття. А це, в свою чергу, зумовлює необ'єктивні результати тестів особистісного та емоційного розвитку дитини, проєктивних методик тощо;

- *правило регламентації порядку пред'явлення тестових завдань психодіагностичного обстеження дитини.* Для збереження інтересу і високої пізнавальної активності дитини у процесі тестування необхідно комбінувати методики з різним стимульним матеріалом і процесом їх виконання. Виконання перших тестових завдань має зацікавити дитину. Тому на початку тестування дошкільників ефективним є використання методик з яскравим стимульним матеріалом (картинки або іграшки). Потім можна перейти до методик з вербальним матеріалом, без наочності. Тести, які потребують найвищої концентрації уваги дошкільника, пред'являють в середині або в кінці психодіагностичного обстеження. Якщо тестування поєднується з проєктивними методиками, то дитині пропонують виконати не більше одного проєктивного малюнку за один сеанс психодіагностики, оскільки робота з невизначеним стимульним матеріалом є складною для дитини;

- *правило регламентації часу тестування.* Тести з дітьми молодшого шкільного та дошкільного віку краще проводити у першій половині дня. Час обстеження особливостей психічного розвитку дитини старшого дошкільного віку не має перевищувати 40-50 хв. Якщо необхідно провести тести, які займають більшу кількість часу, то їх поділяють на декілька частин і проводять за декілька обстежень, але не щодня. Тестування дітей дошкільного віку проводять у ігровій формі. Однак для запобігання втомі дитини під час тестування необхідно поєднувати тести з елементами інших видів діяльності, цікавих для дитини, які не потребують значного інтелектуального навантаження (розповісти казку, пограти в гру, намалювати малюнок разом з дитиною та ін.);

- *правило, що передбачає відсутність дорослих у процесі тестування дитини.* Присутність значущих дорослих (батьків, вихователів) часто зумовлює відволікання дитини на них, орієнтацію на емоційні, зокрема мімічні реакції значущих дорослих, очікування від них допомоги й підказки. А це, в свою чергу, призводить до збільшення

часу тестування і зниження ефективності його результатів. Тому якщо батьки, вихователь чи інші дорослі спостерігають за тестуванням дитини, то вони не мають потрапляти у поле зору дитини. Наприклад, дорослі можуть сидіти за спиною дошкільника. Перед початком тестування психолог попереджає дорослих про неприпустимість їх підказок дитині під час тестування жестами, рухами чи голосом.

Опитувальники

Це група психодіагностичних методик, у якій завдання представлені у вигляді питань і тверджень. Вони призначені для одержання даних зі слів обстежуваного. Опитувальники є одними з найрозповсюдженіших діагностичних інструментів. Вони поділяються на опитувальники особистісні та опитувальники-анкети.

Особистісні опитувальники

можна розглядати як стандартизовані самозвіти, які за формою бувають груповими й індивідуальними, найчастіше письмовими, бланковими або комп'ютерними.

За характером відповідей на питання вони поділяються на опитувальники із запропонованими відповідями (закриті опитувальники) та з довільними відповідями (відкриті опитувальники). У закритих опитувальниках спеціально пропонуються відповіді на поставлені запитання.

Найрозповсюдженішим є дво- або триальтернативний вибір відповідей (наприклад, «так, ні»; «так, ні, не можу відповісти»). Зазвичай, в особистісних опитувальниках не може бути правильних і неправильних відповідей. Вони можуть відображати міру згоди або незгоди піддослідних із тим чи іншим висловленням. Перевагою закритих питань є простота процедури реєстрації, обробки даних, чітка формалізація оцінювання, що важливо під час масового обстеження. Іноді у піддослідних виникають утруднення, коли потрібно прийняти категоричне рішення.

Відкриті опитувальники передбачають вільні відповіді без будь-яких обмежень. Піддослідні дають відповіді на свій розсуд. Стандартизація обробки досягається через співвіднесення довільних відповідей зі стандартними категоріями. Відкриті опитувальники разом з перевагами (одержання розгалуженої інформації про піддослідного, проведення якісного аналізу відповідей) мають і певні недоліки: складність формалізації відповідей та їх оцінок, утруднення в інтерпретації результатів,

важкість процедури і великі витрати часу. За змістом особистісні опитувальники поділяють на опитувальники рис особистості, типологічні, опитувальники мотивів, інтересів, цінностей, настанов.

Опитувальники-анкети

Допомагають одержати про людину будь-яку інформацію, яка не стосується її психологічних особливостей (наприклад, для одержання даних про історію її життя). Вони передбачають жорстко фіксований порядок, зміст і форму питань, чіткі вказівки форми відповідей. Відповіді можуть писатися самим піддослідним без участі психолога (заочне опитування) або в присутності експериментатора (пряме опитування).

Анкетні опитування класифікуються передусім за змістом і конструкцією заданих запитань. Розрізняють анкети з відкритими запитаннями (піддослідний висловлюється у довільній формі), анкети із закритими питаннями (всі варіанти відповідей передбачені) та анкети з напівзакритими питаннями (відповідаючи, можна обрати відповідь з наведених або дати свій варіант).

В анкетних опитуваннях часто комбінують усі варіанти: відкриті, напівзакриті. Це підвищує обґрунтованість та обсяг інформації. Серед опитувальників-анкет з психодіагностичною метою широко використовуються біографічні анкети, які надають інформацію про історію життя людини. Найчастіше запитання стосуються віку, стану здоров'я, сімейного стану, рівня і характеру освіти, спеціальних навичок, статусного руху та інших відносно об'єктивних показників. Вони допомагають зібрати інформацію, необхідну для вірогідної інтерпретації показників тестів.

Про що може дізнатись дитячий психолог за допомогою анкет?

Питання психолого-педагогічних анкет дають можливість одержати детальну інформацію про:

- особистість і умови життя респондента (вік, освіту, професійну діяльність, сімейний стан та ін.);
- прояви бажань, мотивів, прагнень суб'єкта, його поглядів, життєвої спрямованості, особливостей морального розвитку цінностей та ін.;
- прояви поведінки учасника експерименту у різних життєвих ситуаціях (наприклад, особливості дитячо-батьківських стосунків у родині, рівень задоволеності

подружнім життям батьків дошкільника, методи заохочення і покарання, що використовуються в родині та ін.).

Проективні техніки

Ця група методик використовуються для діагностики особистості. Для них характерний глобальний підхід до оцінювання особистості, а не вияв окремих її рис.

Найсуттєвішою ознакою проективних методик є використання в них невизначених стимулів, які піддослідний повинен сам доповнити, інтерпретувати, розвивати тощо. Так, піддослідним пропонується інтерпретувати зміст сюжетних малюнків, закінчити речення, давати тлумачення креслень тощо.

На відміну від інтелектуальних тестів, відповіді на завдання проективних методик не можуть бути правильними або неправильними; можливий широкий діапазон різноманітних рішень. При цьому передбачається, що характер відповідей зумовлений особливостями особистості піддослідного, які мають «проекцію» на відповіді.

Мета проективних методик замаскована, що зменшує можливість піддослідного давати такі відповіді, які дають змогу створити бажане уявлення про себе. Ці методики мають в основному індивідуальний характер і більшою мірою бувають предметними або бланковими.

Психологічне вимірювання із застосуванням проектних методик здійснюється на основі інтерпретації результатів діяльності досліджуваного за допомогою слабо структурованого стимулювального матеріалу, який людина доповнює, проектуючи таким чином свою особистість.

Існує кілька видів проективних методик: конститутивні, конструктивні, інтерпретаційні, катартичні, експресивні, імпресивні, адитивні, семантичні.

Конститутивні проективні методики

Вони передбачають структурування, оформлення стимулів і надання їм певного значення. До конститутивних методик належать: «Словесний тест асоціації»; «Тест Роршаха» – проектування особистості через бачення образів у нечітких чорнильних плямах; «Тест ранжування картин» – розташування картинок у певній послідовності і складання розповіді; тест «Словник» – дослідження індивідуального тезауруса і світогляду.

Конструктивні проективні методики

Ці методики спрямовані на створення з оформлених деталей осмисленого цілого, ними є: «Тест Світу» (М. Ловенфельд; «Q-класифікація» – дослідження уявлень про власне Я і оточуючих людей – сортування карток із рисами за близькістю до рис оцінюваного обличчя (В. Стефансон).

Інтерпретаційні проєктивні методики

Досліджуванам пропонують прокоментувати будь-яку подію або ситуацію. До таких методик належать: «Тест тематичної апперцепції»; тест «Склади картину-історію»; «Тест на інтуїцію» (Е. Френч, 1955); «Проективні картинки Пікфорда» (Піккфорд, 1963); «Методика керованої проєкції» – дослідження особливостей самоставлення.

Адитивні проєктивні методики.

Визначають вони техніку аналізу процесу завершення речення, розповіді, історії або ситуації, наприклад: «Методика малюнкових фрустрацій Розенцвейга»; «Інсайт-тест»; тест «Завершення речення»; «Багато-мірний малюнковий тест»; «Системний тест сім'ї»; «Формалізований тест фрустрацій».

Катартичні проєктивні методики

Вони передбачають здійснення ігрової діяльності в організованих умовах. Однією із катартичних методик є психодрама Дж. Морено (1946). Прикладами таких методик є: "Відкрий себе через музику" (призначена для визначення того, як вперше прослуханий твір впливає на дитину, які почуття, емоції, переживання у неї викликає); "В гостях у казки" (дає змогу з'ясувати рівень досягнення катарсиса через створення учнями казки за прослуханою розповіддю); "Море гойдається - раз..." (призначена для визначення в учнів здатності "вживатися" у запропонований образ, проникати і осмислювати їх емоційний стан). Існують також такі варіанти катартичних методик, де досліджувані діють опосередковано, проєктуючи свої риси і реакції на предмети-замінники, зокрема "Тест ляльок" (А. Вольтман, 1851), де дітей просять розіграти з набором ляльок різні сцени (наприклад, сварку з братом) або спектакль на задану тему. Тест "Неіснуюча тварина" (М. Друкаревич), у якому пропонується намалювати невідоме людям звірятко, дає змогу оцінити особистість досліджуваного.

Експресивні проєктивні методики

Сутність їх полягає у створенні досліджуваним малюнків на вільну або задану тему: комплекс графічних тестів, створених на основі досліджень Г. Ріда і типології К. Юнга (1921); «Малюнок людини» (Ф. Гудінаф, 1926; модифікація Д. Харріса в 1963); «Малюнок сім'ї» (В. Вулф, 1947); тест «Дім - Дерево – Людина» (Дж. Бак, 1948); «Малюнок людини» (К. Маховер, 1949); тест «Дерево» (К. Кох, 1949); тест «Неіснуюча тварина».

Імпресивні проєктивні методики

Ґрунтуються ці методики на виявленні переваги одних стимулів над іншими. До таких методик зараховують «Тест Сонді» і «Тест вибору кольору Люшера.

Семантичні проєктивні методики

Ці методики виявляють емоційне ставлення людини до досліджуваного об'єкта як вираз особистісного значення. До цієї групи належать: «Метод «класифікації» - «сортування» (Дж. Міллер, 1971); «Метод суб'єктивного шкалювання».

Психофізіологічні методики

Окремий клас психодіагностичних методів становлять психофізіологічні методики, які діагностують природні особливості людини, зумовлені основними властивостями її нервової системи. Вони розроблені російською школою Б.Теплова, В.Небиліцина та їхніми послідовниками в межах нового наукового напрямку, який одержав назву «диференційна психофізіологія». Ці методики мають теоретичне обґрунтування: психофізіологічну концепцію індивідуальних відмінностей, властивостей нервової системи та їх проявів.

Індивідуальні відмінності, зумовлені властивостями нервової системи, виявляються у формально–динамічних особливостях психіки і поведінки людини (у швидкості, темпі, працездатності, стійкості до перешкод тощо).

Характерною рисою психофізіологічних методик, які діагностують індивідуальні відмінності, є те, що вони позбавлені оціночного підходу до індивіда. Діагностичні психофізіологічні методики не претендують на оцінку, бо не можна стверджувати, що певні властивості нервової системи кращі за інші. В одних ситуаціях краще виявлятимуться люди з одними властивостями нервової системи, а в інших – з іншими.

При визначенні діагностичної значущості результатів, одержаних за допомогою психофізіологічних методик, використовуються критерії, які розроблені в межах традиційної тестології (стандартизація, надійність, валідність).

За своєю формою більшість психофізіологічних методик є апаратними: використовуються електроенцефалографи та інша спеціальна апаратура. Використовуються також бланкові методики, особливо в шкільній психодіагностиці. Крім того, деякі методики можуть бути представлені в комп'ютерному варіанті. Як апаратні, так і бланкові методи мають індивідуальний характер бланкові методи мають індивідуальний характер. Вони характеризуються жорсткою регламентацією процедури обстеження (точне виконання інструкцій, певні способи надання стимульного матеріалу, невтручання дослідника в діяльність піддослідного тощо), стандартизація (наявність норм або інших критеріїв оцінки результатів), надійність і валідність. Ці методики допомагають збирати діагностичну інформацію у відносно короткі строки і в такому вигляді, який дає можливість кількісно і якісно порівнювати індивіда з іншими людьми.

Стимульним матеріалом може бути набір картинок (методика ТАТ, РАТ) з незрозумілим сюжетом, який повинен проінтерпретувати випробовуваний, чи методика Роршаха з плямами – ось ці невизначені плями і є стимульним матеріалом. Адже усі ми різні, для одного – в плямах він побачить метелика, інший пістолет і т. д. Стимульним матеріалом може бути опитувач, на питання якого випробовуваний повинен відповісти. Отже, підсумовуючи, стимульний матеріал – це об'єкти живої і неживої природи, штучно створені об'єкти, їх зображення різної міри точності, кольору, слова, звуки і символи, які виступають завданнями психологічних тестів.

4. Малоформалізовані методики

До малоформалізованих методик належать такі способи:

- спостереження;
- опитування;
- аналіз продуктів діяльності.

Спостереження. Цей метод допомагає одержати широку інформацію про людину. Він є значущим тоді, коли не розроблені або невідомі стандартизовані процедури.

При цьому досліднику для проведення спостереження не треба згоди або іншої форми участі тих, за ким ведеться спостереження.

Дуже важливого значення набуває метод спостереження під час вивчення психологічних особливостей дітей, бо дитину досліджувати важче, ніж дорослу людину.

Принципи спостереження:

- 1) максимально можлива фіксація об'єктивних зовнішніх проявів;
- 2) спостереження неперервного процесу, а не окремих його моментів;
- 3) вибірковість запису. Реєструються лише ті прояви, які є суттєвими для конкретного завдання дослідника.

Реймонд Кеттел (1957) так сформулював **правила психологічного спостереження:**

1) поведінка піддослідного повинна мати оцінку в різноманітних ситуаціях (у школі або на роботі, у громадських місцях) і у різних рольових позиціях (учня, робітника, батька, сина, друга та ін.), тому психолог повинен проводити з піддослідним щоденно певну кількість часу протягом 2-3 місяців;

2) попередньо потрібно визначати риси особистості або особливості поведінки, які потрібно оцінити;

3) експериментатор повинен бути попередньо натренованим у подібному оцінюванні;

4) спостереження повинне бути безстороннім;

5) оцінювати одного піддослідного повинні не менше 10 спостерігачів, і підсумкова оцінка повинна становити середнє з їх спостережень, при цьому судження кожного повинне бути незалежним.

Предмет спостереження у дитячій психодіагностиці

- моторні компоненти гностичних і практичних дій людини;
- рухи чи відсутність рухів учасників дослідження, розмір їх особистого простору, дистанція та розміщення по відношенню один до одного;
- спільні дії, рухи, дотики та ін.;

– особливості вербальних проявів комунікації: зміст, тривалість інтенсивність та емоційність мовлення, особливості лексико-граматичного і фонетико-фонематичного складу мовлення;

– особливості невербальних проявів спілкування: жести, міміка, пантоміміка, тембр і тональність мовлення, зміни ритму дихання, кольору шкіри в умовах міжособистісної взаємодії та ін.

Висновки дослідника про внутрішні, інтеріоризовані особливості психічного розвитку досліджуваних, зроблені на основі результатів спостереження, носять характер суджень, припущень, гіпотез, але не фактів.

Метод спостереження є громіздким і складним діагностичним інструментом, який вимагає від спостерігача великого професійного досвіду і спеціальної підготовки. Спроби надати цьому методу формалізованого характеру (наприклад, складання жорсткої процедури спостереження, одержання за допомогою шкали рейтингу кількісних оцінок) сприяють підвищенню об'єктивності і вірогідності одержаної інформації.

Опитування. Це метод збору первісних даних на основі вербальної комунікації. Він, за умови виконання певних правил, дає змогу одержати не менш надійну інформацію, ніж у спостереженнях:

- про події минулого і сучасного;
- про стійкі нахили, мотиви тих чи інших учинків;
- про суб'єктивні стани.

Методи опитування різні за формою і характером організації. Вони можуть проводитись усно або письмово, індивідуально або в групі, раз або багатократно. Запитання можуть формулюватися у прямій формі (відповідь треба розуміти в тому сенсі, який вкладав в нього піддослідний) і непрямою (відповідь передбачає розшифровування в іншому, прихованому від піддослідного змісту). Вони можуть мати відкритий або закритий характер. Одним з найрозповсюдженіших видів опитування є інтерв'ю.

Інтерв'ю – це бесіда, яка проводиться за певним планом та передбачає прямий контакт інтерв'юєра з респондентом. За формою воно буває:

– **вільне** (бесіда без певної деталізації питань, але за загальною програмою: чітка стратегія в загальних рисах, а тактика вільна);

– **стандартизоване** (здійснюється детальна розробка всієї процедури, зокрема, загальний план бесіди, послідовність запитань, варіанти можливих відповідей: чітка стратегія і тактика);

– **частково стандартизоване** (чітка стратегія, а тактика вільніша).

Діагностичній меті найбільше відповідає стандартизована форма інтерв'ю: вона дає можливість одержати порівняльні дані у різних піддослідних, обмежує і вплив сторонніх подразників, дає змогу повною мірою і в потрібній послідовності «відпрацювати» усі питання.

Аналіз продуктів діяльності. Це метод кількісно-якісного аналізу документальних джерел, який дає змогу вивчати продукти людської діяльності. Під поняттям «документальне джерело» розуміються:

- листи;
- автобіографії;
- щоденники;
- фотографії;
- відео записи;
- види мистецтв;
- матеріали преси (газети, журнали тощо).

Для того, щоб у процесі вивчення документів можна було позбутися суб'єктивізму дослідника, виявити правильну інформацію і досить точно її реєструвати, був розроблений спеціальний метод, який одержав назву «контент-аналіз» (дослівно «аналіз змісту»).

Основна складність у роботі з документальними джерелами — уміння провести якісний аналіз, тобто виділити змістовні одиниці. Це в основному залежить від компетентності дослідника, рівня його творчих можливостей.

У психологічній діагностиці контент-аналіз найчастіше використовується як допоміжний метод або процедура обробки даних, які одержані під час інших досліджень. З його допомогою аналізуються мовні повідомлення піддослідного, які

супроводжують практично всі діагностичні обстеження, особливо під час індивідуальної процедури. Конкретний контент-аналіз може використовуватися під час обробки даних, одержаних: проективними методиками; під час бесід; інтерв'ю; в аналізі письмової продукції піддослідного; відкритих запитань анкет тощо.